268.

268. Παναγία Ελεούσα, φορητή εικόνα (δεσποτική)

Εφορεία Αρχαιοτήτων Φλώρινας, Βυζαντινή Συλλογή Αγίου Γερμανού (Φ50/Ε1/31-08-2019)
Προέλευση: Ασκηταριό Παναγίας Ελεούσας, Μεγάλη Πρέσπα
Τέλος 13ου–μέσα 14ου αι.
Ξύλο, χρωστικές, ύφασμα, επαργύρωση
Αποσπασματικά σωζόμενη ζωγραφική επιφάνεια.
Ύψ. 0,85. Πλ. 0,68. Πάχ. 0,035.

Η Παναγία εικονίζεται σε παραλλαγή του τύπου της Οδηγήτριας, έχοντας στα δεξιά της τον μικρό Χριστό. Το αριστερό χέρι της χαϊδεύει ανεπαίσθητα το γόνατο του παιδιού και το βλέμμα της συγκεντρώνεται στον πιστό. Ο Ιησούς ευθυτενής, σε επίσημη στάση, κρατά ειλητό και απευθύνεται με ευλογία στη μητέρα του κοιτάζοντάς την με συμπαθή έγνοια. Η περιορισμένη καμπυλότητα της απόδοσης των μορφών οριοθετείται με το αυστηρό πορφυρό χρώμα του μαφορίου της Θεοτόκου και η χρωματική κλίμακα των ενδυμάτων πλαισιώνει την ευαίσθητη ψυχογράφηση των προσώπων. Ιδιαίτερα τεχνικά χαρακτηριστικά, όπως το ανάγλυφο πλαίσιο, το ύφασμα του οπλισμού και η επαργύρωση του κάμπου, σε συνδυασμό με τις χρωματικές επιλογές, ιδιαίτερα του πλασμού και του σαρκώματος, επιτρέπουν την απόδοση του έργου στα μέσα του 14ου αι. Συγκεκριμένες ενδείξεις στην απόδοση των προσώπων, του βλέμματος της Θεοτόκου και των άκρων των μορφών ευνοούν την ερευνητική υπόθεση της χρονολόγησης στο β΄ μισό του 13ου αι.

Αδημοσίευτη.

Η εικόνα βρέθηκε στον ενοριακό ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου της κοινότητας Ψαράδων. Μεταφέρθηκε εκεί από το ασκηταριό της Ελεούσας το 1968.

Α.Τ.

268. Panagia Eleousa (Virgin of Mercy), portable despotic icon

Ephorate of Antiquities of Florina, Byzantine Collection of Agios Germanos (Φ50/Ε1/31-08-2019)
Provenance: Cave-Hermitage of Panagia Eleousa, Great Prespa Lake, Florina
End of 13th–mid-14th c.
Wood, pigments, fabric, silver plating
Fragmentary preserved painted surface.
H. 0.85. W. 0.68. Th. 0.035.

The Virgin Mary is depicted as Hodegetria, having the baby Christ to her right, with her left hand gently caressing the child's knee and her gaze focused on the follower. Standing upright and formally, Jesus holds an elitario (scroll) and offers his mother a blessing, looking at her with affection. The curved outline of the figures is defined by the severe purple color of the Virgin's maphorion (long shawl worn over the head and shoulders), while the range of colors of the garments frame the subtle psychographics of the faces. Particular technical characteristics, such as the embossed frame, the fabric of the reinforcement, and the silvering of the background, in combination with the color choices, especially of the figure, allow the rendering of the work to be dated to the mid-14th c. Specific features in the depiction of the faces, the gaze of the Virgin Mary, and the limbs of the figures favor the hypothesis that this unique icon should be attributed to the second half of the 13th c.

Unpublished.

The icon was found in the parish church of the Dormition of the Theotokos in the community of Psarades. It was transferred there from the hermitage of Eleousa in 1968.

Α.Τ.

269.

269. Σταυρός επιστυλίου τέμπλου

Εφορεία Αρχαιοτήτων Φλώρινας, Βυζαντινή Συλλογή Αγίου Γερμανού (Φ51/Ε2/31-08-2019)
Προέλευση: Ασκηταριό Παναγίας Ελεούσας, Μεγάλη Πρέσπα
Χρονολόγηση: 18ος αι.
Ξύλο, χρωστικές, προετοιμασία επιχρύσωσης, ίχνη επιχρύσωσης
Ακέραιο με εκτεταμένη απώλεια της επιχρύσωσης.
Ύψ. 1,665. Πλ. 1,15. Πάχ. 0,033.

Ο σταυρός προέρχεται από τον κυριακό ναό του ασκηταριού της Παναγίας Ελεούσας στη Μεγάλη Πρέσπα. Έχει χρησιμοποιηθεί ξύλο καρυδιάς, φέρει επιζωγράφιση και επιχρωματισμό και διατηρεί ίχνη χρυσώματος. Διαμορφώνεται με τη συναρμολόγηση τεσσάρων τμημάτων, του σταυρού, των λυπηρών και των δρακόντων. Τεχνοτροπικά η στρωτή και μη έξεργη, συμπαγής και μη διάτρητη απόδοση του επιχρυσωμένου αρχικά ξυλογλύπτου, σε συνδυασμό με την επιλογή των φυτικών μοτίβων, τη χαλαρή απόδοσή τους και την καμπύλη διατομή επιτρέπουν την πρώιμη χρονολόγηση του συνόλου στον 17ο αι. Η θέση και η λειτουργία του έργου στον χώρο του μικρού καμαροσκεπούς κυριακού ναού, όπου θα καταλάμβανε σχεδόν το σύνολο του ανατολικού ανοίγματος της καμάρας, συνηγορεί υπέρ αυτής της απόδοσης. Η παράσταση του Εσταυρωμένου καταλαμβάνει το κεντρικό τμήμα του σταυρού και στις τρίλοβες επιφάνειες των κεραιών αποδίδονται τα σύμβολα των τεσσάρων Ευαγγελιστών. Οι μορφές της Θεοτόκου και του Αγίου Ιωάννη καταλαμβάνουν τα δύο λυπηρά. Τεχνοτροπικά οι παραστάσεις μπορούν να αποδοθούν στα τέλη του 18ου αι.

Αδημοσίευτη.

Ο σταυρός βρέθηκε στον ενοριακό ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου της κοινότητας Ψαράδων. Μεταφέρθηκε εκεί από το ασκηταριό της Ελεούσας το 1968.

Α.Τ.

269. Templon cross

Ephorate of Antiquities of Florina, Byzantine Collection of Agios Germanos (Φ51/Ε2/31-08-2019)
Provenance: Cave-Hermitage of Panagia Eleousa, Great Prespa Lake, Florina
18th c.
Wood, pigments, preparation, and traces of gold gilding
Intact with extensive loss of the gilding.
H. 1.665. W. 1.15. Th. 0.033.

The cross is from the Kyriako (main church) of the hermitage of Panagia Eleousa in Great Prespa. Made of walnut wood, painted and colored, with traces of gilding. It consists of four parts: the cross, the lypera, and the dragons. Stylistically, the solid and flat, and the original rendering of the gilded woodcarving of the cross, combined with the depiction of basic floral motifs, and its curved cross-section, are in favor of its dating to the 17th c. The position and function of the cross in the small, vaulted Kyriako church, where it would have occupied almost the entire eastern opening of the arch, supports also this dating. The representation of the Crucified Jesus occupies the central part of the cross, and the symbols of the four Evangelists are depicted on the trilobed surfaces at the ends of the arms of the cross. The figures of the Virgin Mary and Saint John occupy the two lypera. Stylistically, the representations can be attributed to the late 18th c.

Unpublished.

The cross was found in the parish church of the Dormition of the Theotokos in the community of Psarades. It was transferred there from the hermitage of Eleousa in 1968.

A.T.

270.

270. Φορητή εικόνα με την Εις Άδου Κάθοδο

Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού (ΒΕΙ 57)
Δωρεά Δημητρίου Οικονομόπουλου
β΄ μισό 16ου αι.
Τέμπερα σε ξύλο
Συντηρημένη το 1989 (Γ. Γανίτης). Έντονη ρηγμάτωση (craquelé) στο άνω άκρο. Στη δεξιά πλευρά βαθιά ρωγμή διατρέχει όλο το ύψος, ενώ δύο μικρότερες, επίσης κατακόρυφες, ρωγμές υπάρχουν στο κάτω και άνω τμήμα.
Ύψ. 0,36. Πλ. 0,27. Πάχ. 0,02.

Η εικόνα παριστάνει την Εις Άδου Κάθοδο, στον απλό ασύμμετρο εικονογραφικό τύπο. Ο Χριστός, με ένσταυρο φωτοστέφανο, πατά στις σπασμένες πύλες του Άδη, σε ανοιχτό βηματισμό προς τον γονυπετή Αδάμ, ανασύροντάς τον με το δεξί, ενώ κρατά κλειστό ειλητό στο αριστερό. Ο Αδάμ προπορεύεται του ομίλου των δικαίων με επικεφαλής την Εύα, μπροστά από σπηλαιώδες βραχώδες άνοιγμα με χαρακτηριστική οξυκόρυφη απόληξη. Αντίστοιχα, σε όμοιο σπηλαιώδες άνοιγμα διαφορετικού χρώματος, πίσω από τον Χριστό, τοποθετούνται οι προφητάνακτες και ο Ιωάννης ο Πρόδρομος με έγχρωμα φωτοστέφανα. Επιγραφές: Η ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ , ΧΕΙΡ ΒΙΚΤΩΡΟΣ.

Η λιτότητα της σύνθεσης με την απουσία της δόξας του Χριστού και των σαρκοφάγων, οι χρυσοκονδυλιές και οι μεταλλικές λάμψεις στην πτυχολογία, σε συνδυασμό με την περιορισμένη αλλά ταυτόχρονα ζωηρή και λαμπερή χρωματική κλίμακα, την κυριαρχία του χρυσού κάμπου και της ώχρας προσδίδουν ιερατικότητα στην παράσταση, τονίζοντας το δογματικό της περιεχόμενο. Πρόκειται

270. Portable icon depicting the Descent into Hades

Museum of Byzantine Culture (BEI 57)
Donation by Dimitrios Economopoulos
Second half of the 16th c.
Tempera on wood
Conserved in 1989 (G. Ganitis). Intense cracking (craquele) at the upper edge. On the right side, a deep crack runs the entire height, while two smaller and vertical cracks are present at the lower and upper parts.
H. 0.36. W. 0.27. Th. 0.02.

The Descent into Hades in the simple asymmetrical iconographic style is depicted. Christ, with a crossed halo, steps on the broken gates of Hades, walking in an open stride towards the kneeling Adam, pulling him up with his right hand while holding a closed eiletarion (scroll) in his left. Adam leads the group of the righteous, led by Eve, in front of a cavernous rocky opening with a characteristic pointed arched end. Correspondingly, in a similar cavernous opening of a different color, behind Christ, are the major prophets and John the Baptist, with colored halos. Inscriptions: Η ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ, (THE RESURRECTION), ΧΕΙΡ ΒΙΚΤΩΡΟΣ (THE HAND OF VICTORY).

The simplicity of the composition with the absence of the glory of Christ, the sarcophagi, the gold threads, and the metallic reflection in the pleats of the clothes, combined with the limited, but at the same time lively and brilliant colors and the dominance of the gold and ochre-colored background, lend a holy dimension to the representation, emphasizing its religious content. It is probably an icon from the templon architrave, the creation of a workshop

270.

πιθανότατα για εικόνα επιστυλίου τέμπλου, ενώ αποτελεί πόνημα ενός εργαστηρίου που ακολουθεί με παραλλαγές καλά πρότυπα προγενέστερων έργων κρητικής τέχνης του ύστερου 15ου αι., τα οποία υιοθετούνται σε ομόθεμα έργα 16ου αι., κυρίως του κρητικού ζωγράφου Θεοφάνη (Μονή Αναπαυσά).

Μπαλτογιάννη 1986, σελ. 34, αρ. 27, πίν. 20. Ikonen 1993, 236–237, αρ. 44, πίν. 25 (C. Baltojianni). Tsilipakou 2023, 12, 68–69. Για τον εικονογραφικό τύπο, βλ. Τσιλιπάκου 2012, 38, όπου και προγενέστερη σχετική βιβλιογραφία. Για την απουσία της δόξας, βλ. Παϊσίδου 2002β, 105.

Α.ΤΣ.

that followed, with variations, the earlier works of the Cretan school of iconography of the late 15th c., which were adopted in similar works of the 16th c., mainly by the Cretan painter Theophanes (Monastery of Anapausas).

Μπαλτογιάννη 1986, p. 34, n. 27, pl. 20. Ikonen 1993, 236-237, n. 44, pl. 25 (C. Baltojianni). Tsilipakou 2023, 12, 68-69. For the iconographic type, see Τσιλιπάκου 2012, 38, with earlier relevant bibliography. For the absence of glory, see also Παϊσίδου 2002, 105.

A.TS.

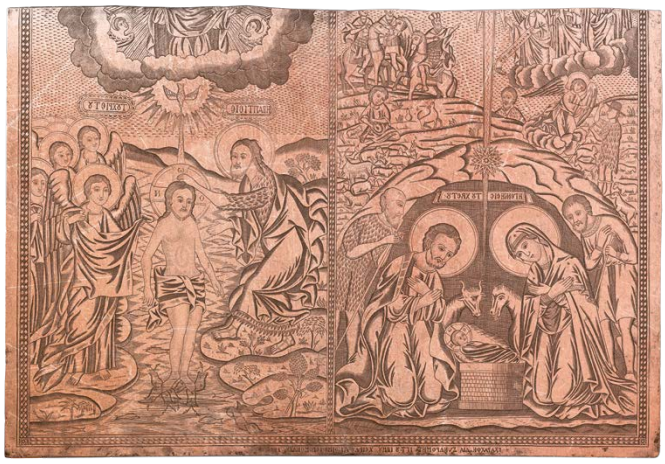

271.

271. Αμφιπρόσωπη χαλκογραφική πλάκα με παραστάσεις του Μυστικού Δείπνου, της Γέννησης και της Βάπτισης

Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού (ΒΧΕΙ 246)
Δωρεά Δαρά
1864–1865
Χαλκός
Σχεδόν ακέραιη. Λείπει τμήμα της άνω επιφάνειας.
Ύψ. 0,395. Πλ. 0,573.

Η πλάκα χαράχτηκε στο Άγιον Όρος από τον ιερομόναχο Άνθιμο. Στη μία όψη εικονίζεται ο Μυστικός Δείπνος, ενώ στην άλλη η Γέννηση και η Βάπτιση. Στη Γέννηση, δεσπόζει το σπήλαιο με το άστρο και τον Χριστό σε κτιστή φάτνη, τον οποίο προσκυνούν γονατιστοί με σταυρωμένα χέρια η Παναγία και ο Ιωσήφ. Τη σύνθεση συμπληρώνουν τα ζώα, οι ποιμένες, άγγελοι σε νεφέλες και οι τρεις μάγοι. Στα δύο Ευαγγέλια, του Ματθαίου και του Λουκά, όπου περιγράφεται το επεισόδιο της Γέννησης του Χριστού, το σπήλαιο δεν αναφέρεται πουθενά. Για πρώτη φορά το συναντάμε στον δεύτερο στίχο του κοντακίου των Χριστουγέννων, του Ρωμανού του Μελωδού (6ος αι.) *καὶ ἡ γῆ τὸ Σπήλαιον τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει*, δηλώνοντας έτσι ότι στη Γέννηση συμμετέχει όλη η πλάση —η γη προσφέροντας το σπήλαιο. Η σύνθεση μιμείται δυτικά πρότυπα, όπως η γονατιστή Παναγία, που εμφανίζονται πρώτη φορά στην ορθόδοξη εικονογραφία τον 15ο αι. στο έργο Κρητών ζωγράφων.

Τούρτα 2000, 49-51, εικ. 3–4. Teryukova & Tsilipakou 2016, αρ. 37, 120–121 (E. Angelkou).

Ε.Α.

271. Double-sided copperplate with depictions of the Last Supper, Nativity, and Baptism

Museum of Byzantine Culture (BXEI 246)
Donation by Dara
1864–1865
Copper
Almost intact, part of the upper surface is missing.
H. 0.395. W. 0.573.

The plaque was engraved on Mount Athos by the hieromonk (ordained monk) Anthimos. On one side the Last Supper is depicted, while on the other the Nativity and Baptism. In the Nativity scene, the cave with star and Christ in a built manger dominates, whom the Virgin Mary and Joseph worship, kneeling with crossed arms. The composition is completed by the animals, shepherds, angels in clouds, and the three wise men. In the two Gospels by Matthew and Luke, where the Nativity of Christ is described, the cave is not mentioned. The cave is initially encountered in the second verse of the Christmas kontakion (Byzantine hymn) by Romanus the Melodist (6th c.), *καὶ ἡ γῆ τὸ Σπήλαιον τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει*, thus declaring that all creation participates in the Nativity, the earth offering the cave. The composition imitates western themes, such as the kneeling Virgin Mary, which first appeared in Orthodox iconography in the 15th c. in the work of Cretan painters.

Τούρτα 2000, 49-51, fig. 3-4. Teryukova & Tsilipakou 2016, n. 37, 120-121 (E. Angelkou).

Ε.Α.

272.

272. Εικόνα με την παράσταση της κοίμησης του οσίου Εφραίμ του Σύρου

Προέλευση: Ιερά Μονή Ιβήρων Αγίου Όρους
15ος αι.
Ξύλο, αυγοτέμπερα
Ακέραιη.
Ύψ. 0,37. Πλ. 0,56.

Σε τοπίο που αποτελείται από μαλακούς ανάγλυφους λόφους και σπήλαια, ποικιλμένο με δέντρα και ζώα και με τειχισμένο πόλισμα να διακρίνεται στο βάθος, εικονίζεται η κοίμηση του οσίου Εφραίμ του Σύρου. Το κέντρο της σύνθεσης καταλαμβάνει όμιλος μοναχών που θρηνεί γύρω από το λείψανο του οσίου, τυλιγμένο σε μοναχικό ένδυμα και ακουμπισμένο σε χαμηλή πλάκα. Ένας μοναχός χτυπάει το σήμαντρο, αναγγέλλοντας τον θάνατο του αγίου στους ερημίτες, εκ των οποίων άλλοι προσεύχονται, άλλοι εργάζονται και άλλοι μελετούν μέσα στα βραχώδη σπήλαια, στα οποία ασκούνται. Ανήμποροι ερημίτες μοναχοί προσέρχονται στην κηδεία, άλλοι πάνω σε ζώα, ένας σε φορείο που κρατούν μοναχοί και άλλος έρποντας στα γόνατα. Βάσει των εικονογραφικών και τεχνοτροπικών χαρακτηριστικών έχει υποστηριχθεί ότι η εικόνα φιλοτεχνήθηκε στα μέσα του 15ου αι., ενώ έχει προταθεί και η χρονολόγησή της στα τέλη του ίδιου αιώνα. Η πολυπρόσωπη παράσταση της κοίμησης του οσίου Εφραίμ, εμπλουτισμένη με τα επιμέρους επεισόδια, συνοψίζει μια *Έκφραση*, δηλαδή περιγραφή της κοίμησης του οσίου, που συνέταξε στο πρώτο μισό του 15ου αι. ο λόγιος Μάρκος Ευγενικός. Το γεγονός αυτό συνιστά εναργή μαρτυρία για τον τρόπο με τον οποίο ένας Βυζαντινός λόγιος προσλαμβάνει και αποδίδει γραπτώς μια πολυπρόσωπη παράσταση κοίμησης. Τα εικονογραφικά στοιχεία της, όπως προκύπτουν από την *Έκφραση* του Ευγενικού, συνοψίζονται στη βραχώδη ύπαιθρο, στον όμιλο μοναχών και ερημιτών και στα κατοικημένα από μοναχούς σπήλαια, στα οποία εικονίζονται σε διάφορες εκφάνσεις του καθημερινού τους βίου: προσευχή, ανάγνωση, εργόχειρο.

Θησαυροί του Αγίου Όρους 1997, 103–104, αρ. 233 (Ε. Τσιγαρίδας). Τανούλας 1998.

Δ.Λ.

272. Icon depicting the Dormition of Osios Ephrem the Syrian

Holy Monastery of Iviron, Mount Athos
15th c.
Wood, egg tempera
Intact.
H. 0.37. W. 0.56.

In a landscape consisting of gently rolling hills and caves, interspersed with trees and animals, and with a walled city visible in the background, the Dormition of osios Ephrem the Syrian is depicted. The center of the composition is occupied by a group of monks mourning around the dead body of Ephrem, wrapped in a monastic garment and resting on a low slab. A monk rings the semantron, announcing the death of Ephrem to the hermits, some of whom are praying, working, or studying in the rocky caves where they live. Also depicted are infirm hermit monks attending the funeral, some on animals, one on a stretcher carried by other monks, and another crawling on his knees. Based on the iconographic and stylistic characteristics, it has been argued that the icon was painted during the mid-15th c., while its dating to the end of the same c. has also been proposed. The multi-faceted representation of the Dormition of Osios Ephrem, enriched with individual events, presents an *Έκφραση*, that is, a description of the Dormition of the saint, compiled in the first half of the 15th c. by the scholar Markos Eugenikos. This fact provides clear evidence of how a Byzantine scholar perceived and presented in writing a multi-faceted representation of the Dormition. Its iconographic elements, as derived from the *Έκφραση* of Markos Eugenikos, are summarized in the rocky landscape, the group of monks and hermits, and the caves they inhabited, in which they are depicted in various aspects of their daily lives: prayer, reading, and manual labor.

Treasures of Mount Athos 1997, 103-104, n. 233 (E. Τσιγαρίδας). Τανούλας 1998.

D.L.